

Nr 325.

Av herr **Edberg m. fl.**, om anslag till undersökningar rörande Norrlands fornhistoria.

»Varken ek eller adel trivs norr om Dalälven», lyder ett gammalt slagord. Det uttrycket, prägladt av en norrlänning, innebär bland så mycket annat oftast stolthet över att naturförhållandena där norr över äro för vassa för att amma livets lyxprodukter. Men sett i annat ljus innebär detta slagord också det bittra medvetandet, att hela det väldiga landet i norr icke kan bli delaktigt av samma blomstring och samma livsbejakande möjligheter, som utgöra de södra och till ytan små landsdelarnas behagliga arvedel.

Denna de naturliga hävornas ogynnsamma fördelning på de olika landsdelarna är ju självfallen inom det långa, norrsydsträckta Sverige. Förhållandet visar som känt är sina kraftiga verkningar in i nutidens sociala och ekonomiska liv, och det anses t. ex. som en självklar sak att tjänstgöring i övre Norrland skall kompenseras med något slags förmån. Det har gått in i det allmänna medvetandet, att bara det att leva där uppe i norr ställer större krav på andliga och kroppsliga krafter än att leva i den södra tredjedelen av landet, där fem sjättedelar av Sveriges befolkning tränga sig tillsammans.

Det är kanske inte underligt, att vår vanliga uppfattning även om Norrlands bebyggande påverkats av dylik tankegång. Att landet sent befolkats, att det tagits i besittning i brist på bättre och att det skett i en ständig fattigdoms strävsamma tecken ända till den tid, när de stora naturtillgångarna började verkligt utnyttjas, alltså långt in på 1800-talet.

Det är också uppenbart, att detta är den historiska uppfattningen. Norrland har fram till 1800-talets början praktiskt taget icke varit ett sådant område, som fäst vinningslystnadens ögon på sig. Här ha icke heller uppstått ätter, som skapat stora jordagods, och landet har därigenom undgått den ofta ödesdigra uppmärksamhet sådana kunna draga med sig. Här har icke varit en tummelplats för äventyrare eller utsugare. Här ha icke heller utspelats stora, i hela landets öden ingripande historiska händelser.

De historiska undantag från denna uppfattning, som vi känna, ha bottnat mera i enskilda mäns framsynta fantasi än i någon klar förståelse för Norrlands värde i och för sig självt.

Norrlands utveckling och bebyggande och gränsgivning ha också skett till största delen utan ingripande från statsmakternas sida, och det är först med Vasakonungarna vi se tendenser till annat.

Den enda statsmakt, som med en viss konstant målmedvetenhet intresserat sig för Norrland, har varit kyrkan, och det ser ut, som om det vore denna vi ha att tacka för att vi geografiskt-politiskt ha fått så pass stor del av Nordskandinavien fastnitad i den svenska statskroppen.

Ser man tillbaka så långt som historisk tid räcker, visar det sig å andra sidan, att Norrland fått utveckla sig friare och mer självständigt än alla andra landsdelar och att de naturlagar, som därvid följts, lättare låta sig överblicka än söderut. Men detaljerna av de mänskliga åtgörandena äro svårare att se på grund av den ringa tillgången på urkunder och personhistoria och därför ytligt sett mindre lockande för forskningen. Den nyare tiden lämnar oss mer av sådant stoff — medeltiden ger ytterst litet.

Och än mindre är det material känt, som skall föra oss bortom de skrivna urkundernas tid, in i Norrlands fornhistoria.

Landet för övrigt har under åtskilliga generationer varit föremål för ett så starkt och målmedvetet arkeologiskt utforskande, att dess förhistoria kunnat upplinjeras på ett fullt förståeligt sätt. Ärligen komma nya fynd i dagen, ofta genom systematiska utgrävningar, vilka fynd bekräfta tidigare forskningar eller ytterligare utvidga vår kunskap om landets forntida bebyggelse, tekniska och sociala utvecklingar, förbindelser med främmande länder m. m. Ett oerhört intresse har flammats upp för denna i ordets bästa bemärkelse så kallade hembygdsvetenskap, och hand i hand därmed växer förståelsen för ett rätt värdande av forntidens minnesmärken. Utan allt tvivel har fornforskningen bidragit till ett fördjupande av hembygdskänslan och ett stärkande av det självmedvetande, som är en så mäktig hävstång i landets utveckling.

Sverige kan skryta med att äga en fornforskning och en av statsmakterna upprättad och underhållen fornvård, som går tillbaka mer än 300 år i tiden. Vilken kulturgärning som härmed åstadkommits torde vara uppenbart för alla, som känna varmt för sin egen bygds utveckling. Det torde icke vara överord att säga, att varje mansålder under 1600- och 1700-talen efterlämnat storartade materialinsamlingar till forntidshistorien och att varje år av 1800- och 1900-talen gett liknande resultat. Dock att märka — för så gott som enbart Götaland och Svealand. Det har arbetats såväl från privat håll som från universiteten och statens centrala fornvårdsmyndigheter. Sammanhållning och målmedvetenhet ha under de äldre tiderna delvis saknats, men enighet har alltid funnits om målet, hembygdens utforskande eller landets »glorvyrdighet».

Det är emellertid påfallande, hur litet av de offentliga medlen, som under de gångna århundradena använts för Norrlands utforskande, samt hur få de statens tjänstemän varit, som vänt sina steg eller beordrats till Norrland. Detta är icke sagt som någon anmärkning, och det bör icke heller utnyttjas som en sådan. Ty saken är lättförklarlig. Orsaken har haft sin rot i den uppfattning, som här ovan antytts råda om Norrland, och framför allt i brist på kunskap, att där kan finnas något att utforska i

dessa stycken. Man utgick ju ända in på 1900-talet från att Norrland i äldre tider haft endast glest strövande lappar till invånare. Vidare låg och ligger allt fortfarande orsaken i brist på pengar.

Ännu i våra dagar är det ett dyrbart företag att göra en resa bara upp till mellersta Norrland för att då inte tala om övre Norrland och Lapp-land. Och en resa i forskningssyfte får dessutom inte bara följa järnvägs- linjerna, utan måste följa långmila vägar och stigar med den kostnad som därtill hörer. Om detta känns dyrbart i våra dagar, hur var det då icke före bilarnas och före järnvägarnas tid? De medel, som staten ger de fornvårdande myndigheterna, ha varit i sig själva knappa. Det är naturligt, att man trott sig bäst tjäna sin uppgift genom att hålla sig inom områden, som lågo nära, när man därtill var övertygad om att där var det rikaste materialet och de flesta fornlämningarna. Vilket ju också är fallet.

Detta hindrar dock icke, att just nu målmedvetna och systematiska forskningar måste göras, innan det är för sent, och innan den alltför stora skillnaden i vår kunskap mellan norr och söder blir till skada. Jag anser nämligen, att hembygdskänslan i Norrland just nu har behov av att få det djupare perspektiv, som endast en rätt uppfattning om forntiden kan ge och att det vore till skada om icke det gavs nu. Och jag menar också, att vår nu så starkt livaktiga fornvård måste få ordentligt rotfäste även i Norrland, där i många trakter rätt stor förstörelse pågår av värdefulla fornlämningar, framför allt på grund av okunnighet och oförståelse inom bygderna.

Inom den centrala fornvårdsinstitutionen har under tiden från 1600-talets början och fram till 1800-talets senare hälft på grund av anförda skäl föga utträttats för utforskande av Norrlands forntid. Det enda som utträttats och som är värt omnämnande är A. Bureus' resa 1600—1601 ända upp till Övertorneå, E. J. Björners arbeten i Medelpad under 1700-talets senare hälft samt N. R. Broocmans upptäcktsresa genom Hälsingland till Medelpad 1763.

Den långa perioden av fåtaliga norrlandsresor genom statsinstitutionens tjänstemän brytes med år 1923, från vilken tid nästan årligen någon kortare undersökning företagits i Norrland, dock mest i Gästrikland. De enstaka fyndplatser, som därvid undersökts av t. ex. nuvarande antikvarierna O. Frödin och P. J. Arne samt amanuensen A. Enquist, ha lämnat goda bidrag till vår kunskap om Norrland. Vidare har en systematisk inventering av Gästriklands fornlämningar påbörjats av den sistnämnde.

Långa resor, som kombinerat direkta forskningsuppgifter med tjänsteuppdrag ha utförts av nuvarande e. antikvarien Gustaf Hallström och ha omfattat alla Norrlands landskap. Sålunda åren 1907, 1909, 1912, 1913, 1915, 1921—1926, 1929. Större delen av dessa resor ha icke bekostats av statsmedel och hans senaste resor ha ägnats så gott som uteslutande åt direkta tjänsteuppdrag.

Även i Norrland har emellertid vid sidan av fackmännen trätt fram privata hjälpare, dock icke på långt när som i landet för övrigt.

En stark sådan privat forskningsentusiasm uppstår sålunda med utgångspunkt i den Rudbeckianska glansperioden i Uppsala i slutet av 1600-talet. I flera bildade hem, framför allt prästhem, men även juristhem (t. ex. häradshövdingarna Theet och Biörner i Medelpad) m. fl. framväxte ett brinnande intresse för fornforskningen. Den mest lysande representanten för denna anda är otvivelaktigt prosten Olof Broman (1676—1750), som hopbragt ett först nu under publicering varande arbete om sin hembygd Hälsingland. Men även andra 1700-talsnamn, fastän på ett mycket obetydligare plan, böra ihågkommas, framför allt som duktiga sockenskilddrare, men behöva ej i detta sammanhang nämnas mer än möjligen prosten Wettersteen (Forssa och Högs socknar i Hälsingland).

En forskarbragd av vikt även för fornforskningen i Norrland kan antecknas från denna period. Det är då professor Magnus Celsius och hans son Olof lösa hälsingerunornas gåta.

I slutet av 1700-talet verkar den store västeråssamlaren A. A. Hülphers upplivande på den norrländska hembygdsforskningens område, och kring år 1800 kringströvas framför allt Jämtland av den ivriga och skarpa iakttagaren lektor F. A. Burman, vars väldiga manuskriptsamlingar till stor del ännu ligga otryckta.

Åren 1827—1830 utföres ett jätteföretag till den norrländska forntidens utforskande. Då genomresas alla Norrlandslandskapen (utom Lappland) av pastorsadjunkten N. J. Ekdahl, till stor del med hjälp av direkt anvisade medel. Hans mycket omfattande och värdefulla samlingar och reseanteckningar utgöra ännu en huvudkälla för vår kunskap om Norrlands fornhistoria, men de ha tyvärr ännu icke publicerats.

Efter Ekdahl slappnar intresset för att flamma upp igen i senare hälften av 1800-talet i form av landsskapssammanslutningar i stil med vad som skedde runt om i Sverige. Sålunda Hälsinglands fornminnessällskap (1859), Gästriklands fornminnesförening (1862), Västernorrlands läns museisällskap (1880; har sedan övergått i Föreningen för norrländsk hembygdsforskning), Västerbottens läns fornminnesförening (1885), Jämtlands läns fornminnesförening (1887) för att endast nämna de viktigaste. Det arbete, som dessa föreningar, ofta i intimt samarbete med Vitterhetsakademien, utträttat, var särskilt under deras första tid av mycket stor betydelse för samlande av material till fornhistorien. Särskilt gäller detta Gästrikland, Hälsingland och Jämtland. Att räkna upp namn, som gjort sig väl märkta inom här avsett område, tillåter icke utrymmet. En del av det insamlade materialet har publicerats i föreningarnas tidskrifter, när sådana funnits, men mycket stora delar äro ännu outnyttjade av forskningen. Det skulle vara av utomordentlig betydelse för denna forskning, om detta samlade material (såväl arkiv- som museimaterial) kunde genomplöjas och tillgodogöras efter klara och stora linjer.

I början av föreningsbildandets period utföras under åren 1865—1867 utomordentligt värdefulla resor av dåvarande amanuensen K. Sidenbladh i Ångermanland och Medelpad, vilkas fornlämningar upptecknas socken för socken. Endast sammandrag av hans viktiga arbeten ha tryckts.

Först med framväxten av landskapsföreningarna är det, som början göres till utgrävningar i fält.

Sådana hade förr företagits endast av Broocman på hans resa 1763, men med den mest häpnadsväckande nonchalans, vidare i några få fall av Ekdahl och Sidenbladh. Andra utföras nu i Gästrikland av lektor C. F. Wiberg på 1860-talet, i Västerbotten av häradshövding A. F. Ekewall på 1880-talet och i Medelpad av rektor G. Adlerz i slutet av 1890-talet, de senare fullt mönstergilla, med flera. Som samlare och antecknare av fynd och fornlämningar utmärker sig särskilt lektor P. Olsson i Jämtlands län.

I och med att Hans Hildebrand och Oscar Montelius bildat epok i den svenska fornforskningens historia kommer detta så småningom till synes även i norrlandsforskningen under direkt samarbete med Vitterhetsakademien. Av 1900-talets norrlandsforskare utanför akademiens tjänstemän verka då synnerligen framgångsrikt K. Kjellmark efterföljd av E. Festin i Jämtland, intendenten Th. Hellman och amanuensen E. Olsson i Ångermanland, adjunkten F. Laestadius i Västerbotten, adjunkten E. Johansson i Medelpad, H. Rydh i Gästrikland med flera. Även från dessa personers arbeten föreligger en mängd opublicerat material. Det viktigaste därav är utan allt tvivel lektor O. B. Santessons vittomfattande stenåldersundersökningar inom Ångermanland, tills dato den mest systematiska undersökning av arkeologisk art, som gjorts i Norrland.

Till sist må nämnas, att här och var i bygderna framträtt bygdeforskare, som, utan annan underbyggnad än den de själva skaffat sig, åstadkommit materialsamlingar till fromma för Norrlands fornhistoria, som äro av mycket stort värde. Flera dessa ha direkt indragits i den allmänna fornvården såsom riksantikvariens ombud. Som typ för en sådan inom ett mindre område vill jag nämna överläroren E. Lövgren i Njurunda samt som typ för dylika inom större områden fil. dr E. Modin i Multrä för Härjedalen m. m., magister O. P. Pettersson för södra Lappland och författaren Sig. Dahlbäck inom Norrbottens län.

Det kan vid en generalmönstring som den ovanstående synas som om mycket ändå vore gjort i Norrland och att vad som nu bör göras i första hand vore att tillgodogöra sig vad man hittills utträttat, varvid skulle visa sig en rätt vacker bild av Norrlands utveckling genom tiderna. Det är också sant, att mycket utförts och att ett rikt material bara väntar att få behandlas av en ordnande hand. Men om man närmare granskar vad som utförts, skall man finna, att det mesta som gjorts är ett mer eller mindre systematiskt upptecknande av lösa fynd och fasta fornlämningar. Mer sällan och endast ytterst sporadiskt inom det väldiga området ha systematiskt drivna och av en översiktlig kunskap

ledda grävningsundersökningar företagits. Sådana ha utförts endast av G. Adlerz (Medelpad), K. Kjellman och E. Festin (Jämtland), G. Hallström (framför allt i norra Lappland och Hälsingland), O. B. Santesson (Ångermanland) och något även H. Rydh (Gästrikland), men även dessa ännu icke på långt när så mycket som önskligt vore för att tillrättalägga de viktiga problem, som vänta sin lösning, än mindre för att klarlägga gången av hela Norrlands utveckling. Ej heller tillnärmelsevis så mycket som skett i sydliga landskap.

Vilka äro nu dessa problem? Det viktigaste av dem är onekligen frågan om den nuvarande svenska befolkningens ställning till anförvanterna i söder, öster och väster. Hur har invandringen skett under de två repriser, som vi tills vidare måste räkna med i Norrlands forntida bebyggelsehistoria — den ena under stenåldern, den andra strax efter Kristi födelse? Till skillnad från det övriga Sverige kan nämligen Norrland, tack vare sitt mer för den klimatiska fienden utsatta läge, ståta med något som forskningen tills vidare måste räkna som en folktomhet under en period av 5—600 år strax före vår tideräknings början.

Ett annat huvudproblem är frågan om ursprunget för de lappar och finnar, som vi ha inom våra nuvarande gränser. En gammal uppfattning att lapparna är urfolket har motbevisats i vår generation, men antydningar ha börjat skymta att den gamla teorien kanske ändå kan ha ett visst berättigande.

Ett ständigt problem är naturligtvis frågan om tiden för människans första invandring. Det ser ut som om ej alltför stor skillnad härvidlag skulle råda mellan Norrland och åtminstone Svealand.

En fråga av vikt för Norrland är även den, huruvida Jämtlands och Härjedalens befolkning i forntiden skall räknas som samhörig med befolkningen på halvöns västkust eller östkust. Det arkeologiska materialet pekar redan bestämt på ostkusten. Invandringsvägarna för dessa landskaps befolkning måste utforskas.

Ett förhållande av stort intresse att närmare utreda är att stenåldersfynden i Lappland numera ökats i så hög grad, att man måste förutsetta en relativt talrik befolkning därstädes under så avlägsen tid och att den haft tämligen klara förbindelser söderut.

Det saknas under än äldre tider, framför allt stenåldern, icke tecken till inflytande på norrländsk kultur från öster och åtskilliga röster ha höjts, som förkunna ett inflytande av icke bara kulturell art från detta håll. Materialet synes dock hittills avgjort överväga för att den norrländska stenåldern är skandinavisk med rörelseriktning från söder mot norr.

Ett problem av ekonomisk art är det om drivfjäders för den norrländska befolkningens frammarsch genom tiderna.

Koncentrationen av järnåldersbygden i Medelpad och norra Hälsingland, senare också i Ångermanland, och samma bygders klart påvisbara förbindelser med Mälardalen böra studeras för att klarlägga frågan, hur

dess bygder organisatoriskt sammanhängt med Sveaväldet. Samtidigt finnas emellertid i samma trakter (Medelpad och norra Hälsingland) spår av starka förbindelser med den norska västkusten, vilket bör förklaras.

Många andra problem finnas, dock mest rörande förhållandena de nuvarande landskapen eller rättare sagt älvdalarna emellan.

Mest trängande av de uppgifter, som föreligga och som såväl den svenska allmänheten i gemen som enkannerligen den norrländska vill ha klarhet i, synes mig vara att angripa hjärtpunkten inom området och att därifrån söka rulla upp problemen. Denna hjärtpunkt ligger i Medelpad, som under åtminstone järnålder och bronsålder utgjorde den rikaste provinsen i Norrland. Vissa av kustsocknarna där kunna i fråga om fornlämningarnas mängd och betydenhet mäta sig med de bästa socknar i detta avseende i den fornminnesrika Mälardalen. Uppför Ljungans dalgång ha också de vägar gått, som fört in i Jämtland och Härjedalen. Genom en rad av grävningsundersökningar och sammanställningar av deras resultat och äldre fynd borde ett material kunna åvägabringas, som skulle bidra till lösningen av stora och intressanta problem rörande Norrlands forntid. Dylika grävningar böra utföras såväl i Medelpad som i östra Jämtland.

För utförande av dylika arbeten inom sistnämnda områden beräkna vi efter samråd med fackmän följande belopp. För att resultaten omedelbart skola kunna komma såväl forskningen som allmänheten till godo och för att undvika ett upprepande av vad redan skett i alltför stor utsträckning, när det gäller forskningar i Norrlands förhistoria, ha vi i dessa belopp även medtagit medel till publicering av de resultat, vartill undersökningarna kommit.

Till löner för arbetare	kronor	2,000
Till traktamenten för vetenskapliga biträden och ledaren ..	»	2,000
Till resor och arkivstudier	»	1,000
För publicering	»	1,000

Summa kronor 6,000.

Den tankegång, som ligger bakom denna framställning, torde vara uppenbar nog. Men den har därtill sin rot i den allmänna uppfattning om Norrland, som gavs här i början. Det är klart, att denna uppfattning skall ha påverkat även betraktelsesättet inom Norrland självt. Det råder hos norrlänningen en tafatt känsla av att det är något som fattats honom vid en jämförelse med sörlänningen. Om någon skulle säga ordet underlägsenhet, vill norrlänningen naturligtvis icke erkänna, att uttrycket är rätt valt. Men det tycks i alla fall vara så, att känslan av jämbördighet, när det gäller historisk utveckling och historisk delaktighet i rikets öden, icke erkännes för eller ens av norrlänningen. Han har kvar en känsla av att anses som utmarksbyggare, även om på honom i nutiden ställas allt

större krav. Det fordras att det egna medvetandet höjes genom kunskap och därvid först och främst genom rätt kunskap om egen bygd.

Skall något uträttas i den riktning, som avses med denna framställning, kan detta icke ske genom medel, som stå eller årligen ställas till vitterhetsakademiens förfogande. Det är påtagligt att dessa icke räcka till för forskningsuppgifter såsom ifrågavarande, utan endast med knapp nöd till fornvårdsuppgifter, och dessa ökas i ett ständigt stegrad tempo. Det kan också synas rimligt, att medlen till här avsedda forskningarna lämnas av riksdagen, särskilt i betraktande av att riksdagen redan anvisat stora summor under de senaste åren till arkeologiska forskningarna och intressen, som måste anses som synnerligen periferiska, så länge stora svenska områden ligga till största delen utforskade.

Det är vidare fara i dröjsmål. Årligen förstöras ett antal fornlämningar. Till belysande av detta förhållande kan ges ett exempel från Ångermanland. I fem socknar därstädes fann Sidenblad år 1865 respektive 23, 44, 27, 33 och 11 (summa 138) gravhögar, av vilka E. Olsson omkring år 1910 endast anträffade respektive 17, 11, 13, 10 och 6 (57). Hur mycket skall icke ha förstörts under gångna århundraden?

År 1603 skriver Bureus i sin dagbok: »Hans Furstliga Nåde befalle att jag intet skulle färdas utrikes, och sade, att om jag dör där ute, så förkomma antikviteterna». Den anda och tankegång, som då besjälade såväl fursten som forskaren, skulle just nu behövas för Norrland, innan antikviteterna förkomma.

Under förhoppning att riksdagen skall behjerta de ovan anförda synpunkterna hemställa vi,

att riksdagen måtte till undersökningar rörande
Norrlands fornhistoria samt för undersökningsresulta-
tens publicerande anvisa för budgetåret 1930/1931 ett
extra anslag av 6,000 kronor.

Stockholm den 21 januari 1930.

P. J. Edberg.

O. Johansson
i Edsbyn.

Reinhold Selberg.

Nils V. Sandström.

Ad. Wiklund.

Ernst Hage.

P. J. Näslund.